

11 листопада виповнюється 70 років Леонідові Талалаю – відомому українському поетові, лауреату Державної премії України імені Тараса Шевченка (1993). Леонід Талалай – автор збірок “Журавлиний леміш” (1967), “Вітрила тривоги” (1969), “Осінні гнізда” (1971), “Не зупиняйся, мить!” (1974), “Допоки твій час” (1979), “Високе багаття” (1981), “Глибокий сад” (1983), “Наодинці зі світом” (1986), “Луна озвалась на ім’я” (1988), “Крилом по землі” (1996). Редакція щиро вітає ювіляра, зичить йому міцного здоров’я та нових творчих успіхів.

Іван Прокоф’єв

УДК 821.161.2 – 1.09

ПОЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН ЛЕОНІДА ТАЛАЛАЯ

Розкрито найхарактерніші вияви формозмістової єдності творів, основні риси художнього світу, вказано на модерністські аспекти доробку Л. Талалая, синтез у його віршах індивідуально-авторських естетичних ідей і здобутків різних літературних течій, шкіл, поетів.

Ключові слова: метафора, образ, асоціація (асоціативність), художність (художній), підтекст, символ, структура, функціональність.

Ivan Prokofiev. Leonid Talalay's poetical phenomenon

The paper marks out the most distinctive manifestations of the unity of form and content in Talalay's works, the crucial features of the writer's artistic world, his inclination for modernist poetics and the synthetic nature of his poems which merge the subjective ideas with the principles of different literary trends, schools, and individual writers.

Key words: metaphor, image, association (associativity), creativity, subtext, symbol, structure, functionality.

Доробок українського поета Л. Талалая – неординарне явище в сучасній поезії. Ця неординарність полягає в первісній свіжості світосприйняття, спроможності зазирнути у глибинну суть речей і явищ, здатності втілювати в досконалих образних побудовах найтонші психічні реакції.

Творчість письменника пережила глибоку еволюцію, джерела якої – у шістдесятництві. Перші його збірки “Журавлиний леміш” (1967), “Вітрила тривоги” (1969) та й певною мірою окремі з наступних засвідчують живу спорідненість із естетикою бунтівного покоління.

З початку 70-х років, коли декларування нових світоглядних і мистецьких позицій вичерпало себе й дедалі настійливішою ставала потреба матеріалізації висунутих шістдесятниками гасел і програм в адекватних художніх зразках, Л. Талалай береться за зосереджене розбудовування глибоко індивідуального поетичного світу, з кожною новою книжкою надаючи йому більшої образної місткості і значущості.

Його лірика давно вже стала предметом уваги літературознавців. Її ґрунтовно досліджували Л. Новиченко, І. Дзюба, В. Моренець, Т. Салига, В. Базилевський, М. Рябчук, Я. Мельник та ін. Однак згадані й інші вчені обмежились у своїх працях змістовим аспектом поетики.

Статті, передмови до книжок, рецензії, відгуки, обговорення окремих збірок у творчих організаціях Спілки письменників, фрагменти різноманітних поетичних оглядів, що публікувалися в періодиці, інші друковані матеріали дають мозаїчну картину, в якій частково виявлені риси творчого портрета і творчої системи поета. Однак цій картині бракує цілісності й повноти. Наявні дослідження повною мірою не розкривають особливостей організації формозмісту, змістових чинників художньої форми у творах Л. Талалая. Поза серйозною увагою науковців опинилася його лірика 90-х років.

Домінантний системотворчий фактор поезії Л. Талалая – іманентна гносеологічна спрямованість особистості письменника. Його світогляд охоплює широкий спектр філософсько-естетичних учень (від Платона й Арістотеля до Мамардашвілі й теорії деконструкції). Крім того, він уміщує надзвичайно багатий особистісний досвід світоосмислення.

В основі поетики Л. Талалая – синтез його індивідуально-авторських художніх ідей із художніми концепціями різних літературних течій, шкіл, майстрів слова. Головний напрямок її еволюції – філософсько-естетичне осягнення світу, його законів, таємниць людської психіки. Від ординарної пейзажної, інтимної, громадянської лірики 60-х рр. доробок письменника виріс до значних українських мистецьких надбань другої половини ХХ ст.

Висока художня інформативність творів Л. Талалая – результат незвичайної образної місткості окремих формотворчих елементів і їх високопродуктивної образотворчої взаємодії.

Одна з найприкметніших ознак досліджуваного дискурсу – антропо-, зоо- та ботаноморфна метафоризація. Серед зазначеного розмаїття вирізняємо нами помічений лише в Л. Талалая спосіб образного перенесення, який називаємо деміургізацією.

У метафориці поета домінує персоніфікація. Головні її функції – розкривання духовних начал світових явищ, творення хронотопу. На відміну від доробків інших сучасних майстрів слова у віршах Л. Талалая дуже часто зустрічаємо вираження явищ матеріального порядку через явища психіки, у чому теж виявляється тяжіння поета до одухотворення світу.

Поет глибоко освоїв і творчо синтезував здобутки світової лірики. До сказаного про це В. Базилевським [1, 5] варто додати заувагу щодо розвитку українським поетом медитативних прийомів Ф. Тютчева. Останнє виявилось у розширенні образних можливостей віршів-метафор. У доробку Л. Талалая вони постають у різновидах віршів-порівнянь, віршів-алегорій, віршів-символів.

Кількісно переважають вірші-алегорії. Інакомовність творів цього плану здебільшого виростає з персоніфікації. Уособлюючи природні явища, побутові предмети, поет надає своїм образам змістової неоднозначності, структурності. Метафорі також відводиться головна композиційна функція у здійсненні художньої цілісності твору. Дистрибутивну роль у віршах-метафорах виконують ключові слова, які нерідко постають образами-архетипами, асоціативними вузлами. Розгортання метафори (“предиката”) через асоціювання стає розгортанням зображення внутрішнього світу людини (“предмета”), засобом заглиблення в цей світ.

Новаторство Л. Талалая виявляється в синтезі різновидів вірша-метафори. Виконуючи сенсоінтегровальну функцію, цей прийом істотно збагачує зміст творів.

Звернення до вірша-метафори – природний і закономірний наслідок саморуку поета в напрямку поглиблення психологізму й медитативності та їх органічного й гармонійного поєднання в межах змісту окремого тексту.

Як і в багатьох інших сучасних поетів, у Л. Талалая переносні засоби вираження функціонально домінують над прямими. Однак питома вага прямих засобів тут значно вища. Через активізацію відчуттів, уяви, продукування асоціацій вони нерідко виконують головну образотворчу функцію. Їм належить основна роль у веденні процесу медитації.

Творенню образної опуклості разом із метафорикою служить художня деталь. Вірш часто будується як комплекс деталей, породжених потоком свідомості ліричного героя. Штрих стає засобом творення поетичної градації, викадрування окремого із загального, переходів від панорамного бачення до детального й навпаки, а отже – хронотопу. Індивідуалізовані деталі стають асоціативними вузлами, що продукують асоціативну сітку, виражають внутрішній зміст через його зовнішній вияв.

Генерувальна взаємодія прямих засобів вираження й метафорики дуже істотно розширює можливості поетового слова у плані найтоншого нюансування образних граней.

Поглибленню художності творів Л. Талалая, наданню їм рис справжньої самодостатності сприяє досконале володіння поетом прийомами внутрішньої гармонізації змісту, зокрема прийомом напруження й навмисного послаблення виражальних можливостей мікрообразів, що виконує функцію творення несподіваних для читача, але передбачених автором асоціативних зв'язків.

Новаторство Л. Талалая полягає у глибині поетичного розмірковування й почування, що виявляється в усеохопній і надзвичайно інтенсивній асоціативності.

Цілком природні, але часто несподівані для реципієнта асоціації стають матеріалом для творення нових поетичних смислів – хронотопічних, зокрема ретроспективних, антиципаційних, а також інтроспективних та інших образів. Для своїх творів поет часто обирає найбуденнішу основу, але відкриває за нею читачеві найнебуденніший зміст. Кут зору, глибина мистецького бачення світу й вирізняють Л. Талалая серед багатьох сучасних письменників.

Одним із аспектів асоціативності в поезії Л. Талалая є інтертекстуальність. Постає вона тут у найвідоміших своїх видах: ремінісценція, авторемінісценція, алюзія, образна аналогія, цитація, творчість за мотивами, стилізація, запозичення тощо. Для досліджуваного доробку найхарактерніші алюзії та ремінісценції. Архетексти і прототексти, що їх породили, – це найрізноманітніші джерела світової культури – від Біблії до творів сучасних українських і зарубіжних письменників.

Головна функція прийому – участь у творенні розгорнутого багатощарового підтексту. Вона виявляється в під'єднанні до змісту власного тексту образного змісту, що стоїть за текстом алюзії чи ремінісценції. Останні взаємодіють з іншими засобами і стають генераторами образного матеріалу, створюють асоціативне поле.

На відміну від творів багатьох представників молодшої генерації постмодерністів, залучення інтертекстуальних елементів до власного тексту в Л. Талалая – не прийом ребусування, не гра із читачем, а ефективний засіб генерування нових художніх смислів.

В асоціативності розкривається масштабність художнього мислення поета. Це яскраво виявляється вже на рівні локальних тропів. Висока функціональність більшості метафор і порівнянь Л. Талалая зумовлена ступенем несподіваності асоціативних зв'язків між їх внутрішніми структурними складниками та високою мірою аргументованості їх зіставлення.

Уява, інтуїція ліричного героя продукують потоки асоціацій, які то розгортаються однолінійно, то розгалужуються і творять “потік свідомості”, дуже відмінний від “потіку свідомості” у Дж. Джойса, Т. С. Еліота та ін. Йому притаманні внутрішня органічність, природність психічних реакцій, адекватна їх реалізація в тексті й підтексті твору.

Здобутки символізму, імпресіонізму, сюрреалізму, школи “потіку свідомості” та інших Л. Талалай органічно поєднав із медитативним, філософічним ладом.

Багат шаровість образів – знакова риса досліджуваної поетики. Символічність, алегоричність, притчовість властиві великій частині зрілих творів письменника.

На відміну від символістської поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст. символіка Л. Талалай майже цілком позбавлена містичного забарвлення. Головний її зміст – морально-філософські або загальнофілософські роздуми.

Розглянутому дискурсу притаманний тонкий і глибинний психологізм, високомистецьке проникнення у сферу підсвідомого й надсвідомого. “Глибокий сад” Талалаєвих образів увічнює безліч неповторних миттєвостей життя душі його ліричного героя.

Інтуїтивне, психологічне й медитативне у віршах митця здебільшого гармонують, щасливо доповнюють, урівноважують одне одного, що свідчить про художню повноцінність творів.

У системності Талалаєвої поетики разом з іншими чинниками (генерика, тропи, мотиви, стиль) переконає наявність функціональних повторів, що найчастіше виступають ключовими образами. Серед усього їх масиву можна виокремити загальнолітературні, які часто доповнюються індивідуально-авторським змістом, і суто авторські. У різних структурах унаслідок взаємодії з контекстом вони творять щоразу нові асоціативні поля, розширюючи та поглиблюючи художній світ поета. У наявності ключових образів виявляється цілісність поетового світогляду і створеного ним художнього світу, належність багатьох творів до філософського метажанру.

Філософсько-естетичну доміанту творчості Л. Талалай становить досягнення часу як буттєвої категорії. Ні в кого з українських письменників немає такого глибокого образного відтворення й осмислення буттєвого плину. Текучість матерії і духу, загадковість, химерність цих процесів, утілені в поетичних візіях Л. Талалай, постають перед читачем як самоцінні гносеологічні й художні відкриття. Український митець продовжує лінію філософсько-естетичних пошуків Омара Хайяма, В. Вітмена, Б.-І. Антонича в царині світових перетворень, вічних метаморфоз життя. Л. Талалаю належить заслуга в найтоншому образному дослідженні тих часових змін у мікрокосмі, психіці, які раніше недобачалися художньою літературою. Це дає поетові, а відтак і читачеві ключ до досягнення світобудови.

Із часом фізичним, біологічним у творах Л. Талалай нерідко перехрещується час історичний. Історіософські мотиви домінують у віршах, написаних на зламі епох, на межі ХХ і ХХІ ст. Історіософії поета притаманні образна масштабність, панорамність, ретроспективність, живий зв’язок сучасності з минулим, символічність, глибокий психологізм, тонкий ліризм.

Справжнім відкриттям Л. Талалай стали образні втілення проблеми індивідуального часу людини, художній зріз безлічі складників “миті щасливого страждання, Що називається життям” [4, 29]. Саме це дало йому змогу дістатися до глибин психології. Письменник стверджує самоцінність найменшого відтинку особистісного духовного тривання, його первинність щодо часу історичного.

В. Моренець пише про відмінність світогляду ліричного героя Л. Талалая від світогляду екзистенціалізму [3, 31-32]. Поетові твори 90-х рр., зокрема зі збірки "Потік води живої", часто засвідчують стирання цієї відмінності. Їх ліричний герой – інтелектуал, митець – асоціює власне самовідчуття і світовідчуття із сізифовою долею, розкриваючи драму людського існування, драму людської свідомості:

Мені ж евшаном пахне з висоти,
З вершини, до якої не дійти,
Не дотягтися бідними рядками,
Вертаючись в минуле, як по камінь.

А від усіх ілюзій – тільки прах.
У сумнівах, тривогах і сльозах,
Як вік старий, при камені в долині
Стою на роздоріжжі і понині [4, 14].

Зазначене виявляється також у ремінісценціюванні творів екзистенціалістів.

Л. Талалай уже не одне десятиліття обстоює власне творче кредо щодо проблем соціальної заангажованості й асоціальності літератури. Не вельми прислухаючись до порад радянських критиків посилити соціальні акценти у творчості й до закликів деяких ультрасучасних знавців літератури дистилювати зміст художніх текстів, поет удається до глибинного, філософського осмислення суспільних проблем. Часто це виявляється в символічності, притчовості змісту його творів.

Отже, поруч із поетичною традицією в доробку Л. Талалая виразно простежуються ознаки модерністського дискурсу, які виявляються не тільки в застосуванні символістських, імпресіоністських, експресіоністських прийомів, своєрідного "потіку свідомості" тощо, а й у такому їх синтезі із засобами власними, котрий породжує надзвичайно високу художню інформативність текстів. Це й надає поетичці Л. Талалая неодномірності, унікальності.

Т. Гундорова стверджує, що "пошуки національної моделі модернізму... дозволяють говорити про варіативність цілого європейського модерну" [2, 285]. На наш погляд, саме творчість Л. Талалая становить одну з підстав для такого твердження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Базилевський В.* Похвала Леонідові Талалаю. З нагоди 60-річного ювілею // *Лім.* Україна. – 2001. – 15 листопада.
2. *Гундорова Т.* Проявлення Слова: Дискурсія раннього українського модернізму: Постмодерна інтерпретація. – Львів: Літопис, 1997. – 297 с.
3. *Моренець В.* Сучасна українська лірика (особливості розвитку і логіка саморуху). Автореф. дис. ... філол. наук. – К., 1994. – 48 с.
4. *Талалай Л.* Потік води живої: Лірика. – К.: Укр. письменник, 1999. – 125 с.

Отримано 20 вересня 2011 р.

м. Кам'янець-Подільський